

- ²⁶ Там само. – Арк. 201 зв. – 202.
- ²⁷ Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах / А. М. Колодний. – Львів: СПОЛОМ, 2005. – С. 44 – 45.
- ²⁸ Див.: Лось В. Релігійне життя вірних: особливості виконання релігійних практик уніатським населенням Правобережної України (перша половина XIX ст.) / В. Лось // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. VIII. – Дрогобич: Коло, 2004. – С. 264 – 265.
- ²⁹ Цит. за: Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / А. В. Річинський. – Вид. третє. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. – С. 162.
- ³⁰ Там само.
- ³¹ Саган О.Н. Національні прояви православ'я: український аспект / О. Н. Саган. – К.: Світ Знань, 2001. – С. 31.
- ³² ДАВО. – Ф. 35. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 301.
- ³³ Там само. – Арк. 301 – 301 зв.
- ³⁴ Цит. за: Історія релігії в Україні: У 10 т. – Т. 3. – К., 1999. – С. 226 – 227.
- ³⁵ Там само. – С. 227.
- ³⁶ Жилюк С. І., Бойко Б. Є. Релігійна політика царизму на Волині (1793 – 1917 рр.) / С. І. Жилюк, Б. Є. Бойко. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – С. 115–116.
- ³⁷ ЦДІА України в Києві. – Ф. 442. – Оп. 842. – Спр. 475. – Арк. 1.
- ³⁸ Там само.
- ³⁹ ДАВіНО. – Ф. Д – 506. – Оп. 1. – Спр. 193. – Арк. 1 – 6.
- ⁴⁰ Возвращение к православию // Православное обозрение. – 1864. – Январь. – С. 50-51.
- ⁴¹ Возвращение в православие // Православное обозрение. – 1864. – Октябрь. – С. 99-100.
- ⁴² ЦДІА України в Києві. – Ф. 442. – Оп. 842. – Спр. 476. – Арк. 1-18.

SUMMARY

Ruslana Sheretyk

Roman Catholic vector missionary activity of the Russian Orthodox Church in the Ukraine in the second half of the nineteenth century

The article analyzes the means and methods of missionary activity of the Russian Orthodox Church in the Southwest region in the second half of the nineteenth century. Aimed at limiting the influence of the Roman Catholic Church in autochthonous population of these lands.

Keywords: Right-Bank Ukraine, the Russian Orthodox Church, the Roman Catholic Church, missionary activity, Russification, conversion.

Алена Фірыновіч

На стыку веры і палітыкі: касцёльныя дэмаршы 1861–1862 гг. у Расійскай імперыі

Олена Фіринович

На межі віри і політики: костельні демарші 1861-1862 рр. у Російській імперії.

У статті досліджено специфіку маніфестаційного етапу повстання 1863–1864 рр. в Російській імперії, а саме переважаюче формі його прояву – костельним демаршам. Охарактеризовано їхні основні види та комплекс рис. Показано значення цих акцій як одного з елементів культури політичного протесту другої половини ХІХ ст.

Ключові слова: костельні демарші, повстання 1863–1864 рр., західні губернії, Російська імперія.

Гісторыя ўсходніх славян напрацягу многіх стагоддзяў уяўляла сабой хроніку, насычаную ўзаемазвязанымі, сумежнымі падзеямі, якія закраналі лёсы не толькі беларусаў, украінцаў, рускіх, але палякаў, літоўцаў і іншых народаў. Выбітным прыкладам іх агульнай жыццёвай дарогі ў другой палове ХІХ ст. можа служыць паўстанне 1863–1864 гг. Ініцыяванае фактычна растрэлам патрыятычнай маніфестацыі 15 (27) лютага 1861 г. у Варшаве, яно ўсхвалявала ўсё суседняе памежжа і стала апорным пытаннем тагачаснай еўрапейскай дыпламатыі. Увогуле 1860-я гг. у Расійскай імперыі наскрозь пранізаны атмасферай паўстання, завязка і яскравыя сігналы якога прагучалі ў 1861–1862 гг. (маніфестацыйны этап). Непасрэдна іх кульмінацыя ахапіла 1863–1864 гг. (этап ваенных дзеянняў). Развязка ж расцягнулася на дзесяцігоддзе, бо водгукі наступстваў адзначаных падзей назіраліся яшчэ і ў 70-я гг. ХІХ ст., і нават пазней.

Маніфестацыйны (папярэдні) перыяд паўстання ў дзевяці заходніх губернях Расійскай імперыі (Віленскай, Віцебскай, Валынскай, Гродзенскай, Кіеўскай, Ковенскай, Мінскай, Магілёўскай, Падольскай) неаднаразова станавіўся прадметам даследавання гісторыкаў, але ґрунтоўнай прапрацоўкі так і не атрымаў^{1:2:3:4}. Між тым па меркаванню сучаснага польскага даследчыка Станіслава Ланца менавіта гэтыя падзеі паскорылі адраджэнне нацыянальна-вызваленчых тэндэнцый у насельніцтва вылучанага рэгіёну⁵.

Ключавое месца ва антыўрадавай барацьбе з лютага 1861 г. па снежань 1862 г. належала розным патрыятычным акцыям, сярод

якіх выключную ролю адыгралі касцёльныя дэмаршы. Яны набылі даволі трывалы характар і разналікасць форм праяўлення – спеў забароненых гімнаў, жалобныя і сцэнічныя набажэнствы, усталяванне крыжоў з патрыятычнай сімволікай, распаўсюджванне “рэлігійна-рэвалюцыйных знакаў”.

Агульнаўжывальным і найбольш простым спосабам дэманстрацыі грамадскасцю сваёй палітычнай пазіцыі сталі касцёльныя спевы патрыятычных гімнаў. Аб значэнні і размаху адзначаных дзеянняў ярка сведчыць выказванне з ліста Пятра Мартынавіча Мейера (члена следчай камісіі ў Мінску) ад 7 лістапада 1861 г.: “На одно обстоятельство необходимо обратить особое и самое немедленное внимание: это гимн о возвращении вольности Польше, всему народу Литовскому, гимн переведен на простонародный Литовский язык и заготовлен массами экземпляров, тесаных и литографируемых в самом Минске. Гимн этот имеет замечательное выражение: “дай всем равенство и одно название”. Уже приняты все меры, чтобы гимн этот был разучен всем народом во время предстоящих 6 недель рождественского поста, поздешнему “святынь”, и чтобы, ежели не во всех Православных, то по крайней мере во всех бывших Униатских Церквях на первый день Рождества народ, называемый Россию православной и древнерусской, грянул этот гимн дружно, повсеместно. Этим хотят довершить доказательство солидарности польских начал в замышляемом перевороте, со всеми слоями народа, говорящими не русским языком, напитанного Польским духом, а твердого в Православии только по сведениям верфнуиальным...”⁶.

Арганізацыя спеваў адбывалася некалькімі шляхамі: імправізаваным і спецыяльна падрыхтаваным. Першы наладжваўся звычайна пасля літургіі, калі прысутныя на набажэнстве без папярэдняй дамовы падтрымлівалі ініцыятыву аднаго з актыўных вернікаў або службыцеляў. Так, 1 кастрычніка 1861 г. у Мазырскім рымска-каталіцкім касцёле жонка штаб-капітана Ванда Жаркевіч стала на калені перад алтаром і заспявала гімн. Да яе далучыліся большасць прысутных⁷. У мінскім бернардынскім касцёле сталым ініцыятарам выканання “рэвалюцыйных гімнаў” выступаў мясцовы ксёндз Шукевіч⁸. У іншым выпадку спевы рыхтаваліся загадзя, маглі суправаджацца вулічным шэсцем групы людзей у нацыянальных касцюмах па дарозе да касцёлу⁹. Вельмі трапна гэты шлях апісвае ва ўспамінах дваранка Пінскага павету, скульптарка Гэлена

Скірмунт: “Амаль у кожнай ваколіцы знаходзіўся хтосьці з тых, хто ставіўся да таго, што адбывалася, больш аддана, узнёсла, браў на сябе ініцыятыву і выдатна арганізоўваў маніфестацыі. Штотраз да іх гарнулася ўсё большае кола людзей. У другой палове ліпеня масава сабраліся <...>, каб увесці на набажэнстве гімн “Воёе, соь Polskк”. Пасля Літургіі адразу ж голасна і з запалам выступаем самае меншае дваццаць асоб, з якіх шмат хто за шэсць міляў прыехаў. С. задае тон вельмі добра і я падтрымліваю наколькі хапае сіл. Ад запалу і радасці, якія з’яўляюцца ад усведамлення, што гэта мы паклалі пачатак, доўга яшчэ гамонім на могілках”¹⁰. Для актуалізацыі перманентных спеваў існавалі нават вандроўныя “групы запявалаў” (записныя певцы), мэтай якіх было перамяшчэнне па павеце і правакацыя касцёльных акцый¹¹.

Паўсюдна ў якасці гімну выступала патрыятычна-рэлігійная песня “Божа, які Польшчу ва ўсе часы...”. На тэрыторыі беларуска-літоўскіх губерняў выконваўся адзін з яе 11 варыянтаў. Ён утрымліваў наступныя радкі:

*“Божа, які Польшчу ва ўсе часы (пераклад з пол. мовы
– А.Ф.)*

*Пакрытую бляскам моцы і славы
Неспадзявана пазбавіў сваёй апекі
Узвысіў тыя народы, што ёй служылі.
Да тваіх алтароў уносім просьбу:
Айчыне нашай вольнасць вярні, Пане!
<...> О, Божая маці, што на Вострай Браме
Цудамі сваімі Літвінаў падтрымала,
Прымі малітвы нашы, як міласці знамя,
Прасі, каб Польшча зноў вольнасць вярнула!...
Каля Твайго гробу, Святы Казіміру,
Літва цябе просіць. Літоўскі заступнік
Зрабі, каб усе мы ў братэрскай згодзе
Годна служылі абароне Айчыны!
Езу, крыж цяжкі нясуць твае плечы,
А пад ім Ты тройчы падаеш самлеўшы
Змілуйся, просім: аб’яднай польскія плямёны,
Тройчы падзеленыя, у цэлы народ”¹².*

Калі звярнуцца да тэксту песняў, то заўважаецца цесная сувязь, ідэйнае перапляценне элементаў рэлігійных практык з палітычнымі арыентамі, якія ў межах “прапольскіх (рэчпаспалітаўскіх) пачаткаў” і ідэалаў мінулага

артыкуляваліся галоўным чынам супраць каго/чаго – Расійскай імперыі.

Зразумела расійскія ўлады не сядзелі склаўшы рукі. Патрыятычныя спевы былі аднесены імі да ліку “антиправительственных революционных деяний”, строга забараняліся і караліся. Арганізатары падвяргаліся 20 рублям штрафу і 10 дням гаўптвахты (жанчын на гэты ж тэрмін саджалі пад хатні арышт), проста ўдзельнікі – 10 рублям і 3 дням гаўптвахты. Усе вінаватыя ва антыўрадавых спевах выплочвалі судовыя выдаткі па 1 рублю 50 капеек¹³. Прычым колькасны склад выканаўцаў вар’іраваўся ад некалькі дзiesiąткаў да некалькі сотняў асобаў¹⁴. Маналітнасці не назіралася і ў сацыяльным складзе ўдзельнікаў. Хаця асноўная роля яўна належала дваранам, памешчыкам, службоўцам і вучнёўству.

У адказ на забараняльныя меры грамадскасць ішла на хітрыкі, выкарыстоўвала розныя ахоўныя метады (іншыя мелодыі, асобныя патрыятычныя радкі ў рэлігійных песнях, выкананне ў цемры і г.д.). Стандартнай з’яўлялася сітуацыя, калі “...в замен запрещенного гимна, поются на тот же голос другие условные песни или молитвы <...> При том случается, что когда одни на голос запрещенного гимна, поют песнь к Богородице, другие на тот же голос поют запрещенный гимн”¹⁵.

Праўда, узрашанасць грамадскасці часта набывала настолькі высокі энтузіязм, што насельніцтва адкрыта парушала адміністрацыйныя захады. Падобны фармат падзей на Украіне (Крамянец – Львоў – Кіеў) арганічна адлюстравала ў сваім дзённіку 13-гадовая Марыйка Бахавітын-Казырацкая. Яна пісала: “1 жніўня 1861 г., калі прыходзім на набажэнства, то бачым – касцёл закрыты і стаіць паліцыя, усе кленчаць на двары, молімся з плачам і спяваем “Божа яшчэ Польшча” і “З дымам пажараў”. Паліцыя нічога не можа зрабіць. <...> Цяпер пані нашываюць каляровыя паскі на чорныя сукенкі (каб зналі, што гэта пад прымусам), носяць хустачкі з чорнымі каляровымі паскамі, завязваюць іх пад бараду. Так, як бы маскарад, наперакор Маскалям <...> На месцы смерці першых 5 мучанікаў¹⁶ кожную ноч з’яўляюцца свежыя кветкі, цяпер там вартуе салдат, а варшаўцы смяюцца, што маскаль ганарова трымае варту на магіле польскага безабароннага...”¹⁷.

На другім месцы па папулярнасці сярод касцёльных дэмаршаў знаходзіліся жалобныя набажэнствы. Яны таксама вызначыліся разналікасцю. Звычайныя жалобныя набажэнствы праходзілі ў рамках традыцый рэлігійных канонаў і прысвячаліся пэўнай

інтэнцыі. Іх дыяпазон ахопліваў амаль кожны касцёл, бо выкрыццё сутнасці малітвы ўскладнялася знешняй формай яе правядзенне, што адпавядала ўсім патрабаванням канону і абраднасці. Таму, як падкрэслівае Гэлена Скірмунт: “...набажэнствы з духам патрыятызму множыліся адзін за другім, то за віленскіх замардаваных, то з нагоды Гарадзельскай уніі, то зноў жа за душу арцыбіскупа Фіялкоўскага”¹⁸.

Значна арыгінальнай выглядалі сцэнічныя набажэнствы, прымеркаваныя да якой-небудзь падзеі і зладжаныя ў форме маленькай тэатральнай паставы. Выразную карціну падрыхтоўкі такой паставы апісвае ў сваім лісце да сяброўкі нейкай Альдона, якая з’яўлялася арганізатарам урачыстасцяў па ўшанаванню дня падпісання Люблінскай уніі: “...Абход пачнецца або скончыцца набажэнствам. Калі адмыслова сабраная публіка будзе ўжо ў касцёле, выйду я ў ролі Айчыны і ўкленчу перад алтаром. Касцюм (строй) ужо выдумала, сапраўды ўрачысты, слухай: чорная сукенка, фальбон – вельмі доўгі і свабодны, кроем нагадвае незавязаную кашулю Лілі Венеды, абвязаны ў сцёгнах чырвоным паскам, сімвалізуючым мучэнні. На галаве вялікі белы вэлюм аж да зямлі, распушчаныя валасы і цярновая карона (дай параду мне, ці з сапраўдных церняў, ці са зробленых) – рукі, акутыя ў ланцугі, а калі напрыканцы набажэнства пачнуць спяваць гімн, устану, выпраўлю рукі, сарву ланцугі (будуць падпіленныя) і выйду <...> Добра было б, каб набажэнства было жалобнае. Я хацела б ляжаць на катафалцы і ў патрэбную хвіліну падняцца (да ўваскрасення, натуральна думала ўбрацца ў белае), але ксёндз Фульгенціуш забараніў, бо касцёльныя правілы не дазваляюць, каб жывая асоба падчас набажэнства ляжала ў труне. Што за глупства! Што за цёмната каталіцкага Касцёла. А Карлу V можна было! Прывілей! Заўсёды прывілей...”¹⁹.

Далей аўтарка просіць парад у сяброўкі на конт упрыгожвання касцюма: “...што зрабіць з гербамі, якія павінна мець на сукенцы <...> Усіх трох змясціць спераду не атрымліваецца, а калі змяшчу Анёла на спіне, то смяротна пакрыўджу Русінаў, і слушна. Хузаравічава параіла Арла (сімвал Кароны Польскай. – А. Ф.) пасадзіць на галаву, а Пагоню (сімвал ВКЛ. – А. Ф.) і Анёла (сімвал украінскіх зямель. – А. Ф.) на плечы. Арыгінальна, але цяжка. Заканчваю, усіх трох Арла, Рыцара і Анёла змяшчу спераду, але калі ў цябе ўзнікне іншая думка, то падзяліся са мной, бо гутарка ідзе не пра мяне, а пра айчыну”²⁰.

Не менш цікава прайшло сцэнічнае жалобнае набажэнства ў Мазырскім касцёле Мінскай губерні па пяці загінулых 15 (27) лютага 1861 г. варшаўскіх маніфэстантах: “Катафалка абставлена была цветами доставленными усердными молельщицами, а на нем положены были пять мученических венцов, из мха и разной зелени сплетенные, которые по окончании служения разобраны присутствующими по частям <...> Ксендз Кульвановский сказал <...> что край Литовский от времен Владислава и Ядвиги Ягелонов тесно связаны с Польшей, и что ся скорбь и угнетение должны найти сочувствие в жителях этого края”²¹.

Бывала і такое, што звычайныя нядзельныя імшы, якія зусім не арыентаваліся на антыўрадавы падтэкст, стыхійна становіліся патрыятычнымі, калі выконвалі функцыю “зборшчыкаў касы” (перадачы на карысьць паўстання ахвяр (грашовых сродкаў), сабраных на патрэбы касцёла). Умоўным знакам прызначэння такога збору была формула падзякі: замест звыклага “Божа заплаці” казалі “Бог з вамі!”²².

Акрамя касцёльных дэмаршаў у выглядзе патрыятычных спеваў і набажэнстваў папулярным было ўсталяванне крыжоў з сімвалічнымі выявамі. У прыватнасці, асаблівы рэзананс расійскай адміністрацыі выклікала з’яўленне ў Пінску 24 кастрычніка 1861 г. перад касцёлам францысканцаў чорнага крыжа з белымі абводамі. Пасярэдзіне ўтрымліваўся надпіс вялікімі літарамі на польскай мове “сумленне Варшавы 27 жніўня”. Хутчэй за ўсё гэтым узгадваліся жнівеньскія падзеі 1831 г., калі рускія войскі 25 жніўня занялі Волю – прадмесце Варшавы, а 27 верасня польскае войска на чале з генералам Я. Крукавецкім капітулявала і паўстанне 1830–1831 гг. было падаўлена, што ўскладвалася на сумленне галоўнага ворага. На правым баку крыжа – абраз Маці Божай Вострабрамскай, а пад ёй, як сімвал будучай перамогі, намалюваны аднагаловы арол, які ездзе конна. З левага боку змяшчаўся партрэт караля Ягайлы і каралевы Ядзвігі, польскі герб з подпісам “памяці першага яднання Польшчы з Літвой” – напамін дынастычнага саюзу ВКЛ і Польшчы – Крэўскай уніі 14 жніўня 1385 г. Знізу перакрываўвання пад словамі “сумленне Вільні 23 студзеня” знаходзілася эмблема – сэрца, крыж, якар, што нагадвала аб канвенцыі другога падзелу Рэчы Паспалітай 23 студзеня 1793 г., па ўмовах якой да Расіі адыходзілі Правабярэжная Украіна, частка Полацкага, Віцебскага, Мінскага, Навагрудскага, Брэсцкага і Віленскага ваяводстваў да лініі Дынабург (Дзвінск) – Пінск²³.

Традыцыя ўсталявання крыжоў абапал дарог, у прыватных і касцёльных дварах існавала ў народзе здаўна. Калі ў доме панавала няшчасце, моцная хвароба ці смерць члена сям'і, разбурэнні ад прыродных катаклізмаў, крыж служыў сімвалам ухвалы Бога і просьбы аб уратаванні. Таму такі спосаб выказвання патрыятычных ідэй быў даволі пашыраным на тэрыторыі дзевяці заходніх губерняў Расійскай імперыі, што выклікала адпаведную рэакцыю з боку дзяржавы. Цыркулярам Галоўнага Начальніка Края ад 8 жніўня з дапаўненнямі ад 19 верасня 1864 г. катэгарычна забаранялася ўсталяванне святых выяў на палях, дарогах, прыватных дварах²⁴. Пасля дадзенага распараджэння, па словах Марыікі Бахавітынь-Казярацкай, на ўкраінскіх землях пачалося ганебнае зневажанне каталіцызму, якое выражалася ў масавым знішчэнні знакаў веры: “Па дарогах валяць крыжы і статуі, кажуць, што гэта польскі Бог і яму не можна жыць на “зямлі рускай”²⁵.

У пэўным сэнсе да касцёльных дэмаршаў адносіцца і распаўсюджванне “рэлігійна-рэвалюцыйных знакаў”: а) медальёнаў на адным боку з Маці Божай Чанстахоўскай, на другім у цэнтры – разламаны крыж, знізу польскі арол з крыжам у адной лапе і алейнай галінкай у другой; б) абразоў з выявай архіепіскапа Фіялкоўскага і інш.²⁶

Такім чынам, касцёльныя дэмаршы 1861–1862 гг. аб'ядналі ў сабе дзве, здавалася б на першы погляд, несумяшчальныя сферы чалавечага жыцця – рэлігію і палітыку. Іх месца правядзення і знешняя форма арганізацыі падкрэслілі моцную ролю веры і высокі ўзровень рэлігійнасці краю. З другога боку, сутнаснае начынне такіх дзеянняў увасобіла сабой асаблівую форму пратэстнай культуры, дэманстрацыю палітычных пазіцый тагачаснай грамадскасцю. Яскрава бачна, што касцёльныя маніфестацыі ўзніклі не толькі хаатычна, але і ў выніку спланаванай, прадуманай, палітычнаарыентаванай дзейнасці. Зразумела, падмуркам для іх маштабнасці паслужыла падтрымка і ініцыяцыя падзей 1860-х гг. служыцелямі рымска-каталіцкай царквы.

Тым не менш, наяўнасць адзначаных мадэляў антыўрадавых акцый, іх сацыяльная і колькасная стракатасць сведчыла аб дастаткова моцным агрэграванні настрою разнародных слаёў насельніцтва, іх сумеснай дзейнасці, чым адлюстроўваецца факт узнікнення пэўнага сацыяльнага адзінства, сацыяльнай камунікацыі ў рамках патрабаванняў трансфармацыі грамадства і дзяржавы ў

цэлым. Гэта, у сваю чаргу, з'яўлялася заканамерным вынікам агульнаеўрапейскага гістарычнага развіцця, “прадуктам сваёй эпохі”.

- ¹ Łaniec S. Partyzanci kresów północno-wschodnich w powstaniu styczniowym (ziemie białoruskie) / S. Łaniec. – Toruń: Top. Kurier, 1996. – 110 s.
- ² Łaniec S. Ziemie białoruskie w latach reformy agrarnej, manifestacji patriotycznych i konspiracji narodowej, 1860–1862). / S. Łaniec – Toruń: Top. Kurier, 1998. – 133 s.
- ³ Сидоров А. А. Польское восстание 1863 г. Исторический очерк. / А. А. Сидоров – СПб.: Издание Н. П. Карбасникова, 1903. – 256 с.
- ⁴ Яноўская В. В. Хрысціянская царква ў грамадскім і палітычным жыцці Беларусі ў 1861–1914 гг. / Валянціна Яноўская. – Мінск: выдавецтва БДУ, 2002. – 199 с.
- ⁵ Łaniec S. Partyzanci kresów północno-wschodnich w powstaniu styczniowym (ziemie białoruskie) / Łaniec S. – Toruń: Top. Kurier, 1996. – S. 7.
- ⁶ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей НГАБ). – Ф. 1418. – Воп. 2. – Спр. 1. – Арк. 10.
- ⁷ НГАБ. – Ф. 159. – Воп. 1. – Спр. 6681. – Арк. 1.
- ⁸ НГАБ. – Ф. 159. – Воп. 1. – Спр. 6688. – Арк. 1.
- ⁹ Там жа.
- ¹⁰ Залескі Б.Ф. 3 жыцця літвінкі / Браніслаў Залескі. – Мінск: выдавецтва Віктара Хурсіка, 2009. – С. 123.
- ¹¹ НГАБ. – Ф. 159. – Воп. 1. – Спр. 6685. – Арк. 80–82.
- ¹² НГАБ. – Ф. 159. – Воп. 1. – Спр. 6674. – Арк. 5–7.
- ¹³ НГАБ. – Ф. 159. – Воп. 1. – Спр. 6673. – Арк. 6–8.
- ¹⁴ НГАБ. – Ф. 159. – Воп. 1. – Спр. 6672. – Арк. 3; НГАБ. – Ф. 159. – Воп. 1. – Спр. 6673. – Арк. 8 адв.
- ¹⁵ Архіў аддзела гісторыі беларускай дзяржаўнасці Інстытута гісторыі НАН Беларусі. – Папка “Восстание 1863 г.”. – № 108. – Арк. 407.
- ¹⁶ Аўтаркай згадваюцца пяць маніфестантаў, застрэленых у Варшаве 15 (27) лютага 1861 г.
- ¹⁷ Świdarska M. Dziennik małej patriotki (Maryjki Bohowityń Kozieradzkiej), 1860–1865 / Świdarska Ę. – Tarnowa: J. Pisz. – S. 52–54.
- ¹⁸ Залескі Б. Ф. 3 жыцця літвінкі / Б.Ф. Залескі. – Мінск: выдавецтва Віктара Хурсіка, 2009. – С. 127.
- ¹⁹ Polska myśl polityczna XIX wieku. Wybór tekstów źródłowych z komentarzem. – Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1999. – S. 97.
- ²⁰ Ibid. – S. 98.
- ²¹ НГАБ. – Ф. 295. – Воп. 1 – Спр. 1444. – Арк. 10–10 адв.
- ²² Rok 1863. – Lwów: Nakiadem Towarzystwa im. P. Skargi, 1922. – S. 7.
- ²³ НГАБ. – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 1437. – Арк. 1–1 адв.
- ²⁴ НГАБ. – Ф. 295. – Воп. 1. – Спр. 1437. – Арк. 7.
- ²⁵ Świdarska M. Dziennik małej patriotki (Maryjki Bohowityń Kozieradzkiej), 1860–1865 / Świdarska Ę. – Tarnowa: J. Pisz. – S. 60.
- ²⁶ Архіў аддзела гісторыі беларускай дзяржаўнасці Інстытута гісторыі НАН Беларусі. – Папка “Восстание 1863 г.”. – № 108. – Арк. 406.

SUMMARY

Alena Firynovich

At the intersection of faith and politics: ecclesiastical demarches in the Russian Empire (1861-1862)

In the article was investigated the specifics of demonstrative stage uprising in the Russian Empire in 1863–1864, and the specific form of its manifestations – church demarches. Characterized their main types and the complex of the traits. Analysed these actions such as one of the elements of the culture of political protest in the second half of the XIX.

Key words: ecclesiastical demarches, rising of the 1863-1864, Western Province, the Russian Empire

Валерій НЕСТЕРЕНКО, Валерій СТОРЧОВИЙ**Римо-католицька церква
на Поділлі на початку ХХ ст.**

У статті досліджуються основні напрями діяльності Римо-католицької церкви на теренах Подільської губернії від 1905 по 1914 р., аналізується політика центральних та місцевих органів влади Російської імперії щодо римо-католиків досліджуваного регіону, розглядається стан між-конфесійних взаємин.

Ключові слова. Римо-католицька церква, Поділля, ксьондз, священник, конфесія, міжконфесійні взаємини, польська школа, єпископ, єпархія, костел.

В сучасний період швидких глобалізаційних трансформацій та реалій постіндустріального світу суспільство України стає все більше мультикультурним і полі конфесійним. До нього входять представники різних етносів та конфесій. Відносини між ними в силу різних історичних обставин потенційно є конфліктогенними і за певної сукупності об'єктивних та суб'єктивних чинників можуть перерости у гострі та тривалі етноконфесійні сутички та конфлікти. З огляду на це надзвичайно актуальною темою для істориків, соціологів, культурологів є дослідження відносин між різними релігійними конфесіями в регіонах України в історичній ретроспективі.

Наша стаття присвячена діяльності Римо-католицької церкви на Поділлі від часів російської революції 1905-1907 рр. до початку Першої світової війни. Подільський край протягом всієї своєї історії